

BENDROJI VISUOMENINĖ GEOGRAFIJA

POLITINĖS ĮTAMPOS TERITORINĖS RAIŠKOS YPATYBĖS LIETUVOJE

Paulius Kavaliauskas, Vita Valiūnaitė

Vilniaus universitetas, M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101, Vilnius

El. paštas: paulius.kavaliauskas@gf.vu.lt

Įvadas

Gana intensyvus geopolitikos ir jos pamato – politinės geografijos – plėtojimas prioritetus teikė globalioms bei makroregioninėms prieštaroms aiškinti bei prognozuoti ir savotiškoje nuošalėje palikdavo atskiros šalies, ypač mažos, politinio lauko problemas (Kavaliauskas, 2002). Ne išimtis ir Lietuvos politinio lauko tyrimai. Tuo tarpu politinis laukas kaip bendrojo socialinio lauko dimensija tampa viena svarbiausių ir įdomiausių jo raiškos pusių. Pati socialinio lauko sąvoka, atsiradusi vis labiau teoretinant geografijos mokslą (Bunge, 1962), išitvirtino ne tik kaip svarbi visuomenės geografinio pažinimo kryptis, bet XX a. pabaigoje ėmė įgauti vis naujų sampratos bruožų (Benko, Strohmayer, 1997). Ji tapo nepamainoma visuomeninės geografijos paradigma, kadangi šis mokslas suvokiamas kaip geografinio pažinimo kryptis ir geografijos mokslų sistemos dalis, nagrinėjanti visuomenės veiklos erdvinę raišką ir ją atspindinčių teritorinių morfostruktūrų, socialinių laukų bei sociogeosistemų formavimąsi ir raidą.

Socialinio lauko bei jame kylančių socialinių įtampų sampratos klausimai šiuo metu yra gana intensyviai nagrinėjami ne tik pasaulio, bet ir lietuviškoje mokslo literatūroje (Kavolis, 1994, 1996, 1998; Grigas, 1995, 1998, 2001; Česnavičius ir kt., 1999; Kavaliauskas, 2001). Vilniaus universiteto Bendrosios geografijos katedroje dar praeito amžiaus paskutiniame dešimtmetyje buvo pradėta domėtis socialinio lauko problematika (Kavaliauskas, 1992), ta tema parašyti pirmieji studentų darbai (Kaušylaitė, 1999; Valiūnaitė, 2003, ir kt.), imtasi specialaus mokslo tiriamojo darbo „Socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijų vertinimas regioninės politikos kontekste“, pasirodė pirmieji moksliniai straipsniai (Kavaliauskas, 2001; Dumbliauskienė, 2002; Bražukienė, Kavaliauskas, 2002; Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Krupickaitė, 2003).

Viena sudėtingiausių socialinio balansinio lauko (Kavaliauskas, 2001) pažinimo problemų jo genetinių jėgų prieštaros kontekste yra politinė visuomenės raidos terpė, kurią analizuojant gautos pirmosios nuostatos yra pateiktos šiame straipsnyje. Pažymėtina, kad tai nėra visapusiška politinės įtampos Lietuvoje analizė, nes buvo tirtas tik balansinis politinis laukas, apsiribojant svarbiausiais integruojančiais visuomenės politinės priešpriešos indikatoriais.

1. Metodologinės ypatybės

Politinę įtampą formuoja nemažai politinių procesų. Rinkimų sistema, partinės sistemos raida, ekonomikos situacija, svarbūs vidaus ar užsienio politiniai įvykiai taip pat gali įtakoti politinės įtampos lygį bei erdvinį pasiskirstymą. Ne mažiau svarbūs ir šalyje vykstantys globalūs

politiniai procesai: šalies demokratizacija, ekonomikos reformos, integraciniai procesai, santykių su kaimyninėmis šalimis raida ir kt.

Politinių nuostatų sklaidą teritorijoje galima tirti dviem pagrindiniais metodais – sociologinės apklausos ir politinio balsavimo. Pirmuoju atveju tyrimo rezultatai tėra tik kintančių politinių nuotaikų momento nuotrauka, reliatyviai patikima, o antruoju atveju fiksuojamos stabilesnės nuostatos, kurios tam tikram laikotarpiui juridiskai įtvirtina įvairias valstybės politinio organizavimo struktūras. Neatsitiktinai geografo dėmesys krypta į pastarąjį metodą, kuriuo naudojantis daugelyje pasaulio šalių gana intensyviai plėtojama įdomi politinės geografijos kryptis – elektorinė, arba rinkiminė, geografija (Kavaliauskas, Daugirdas, 2002). Rinkimai ir ideologija yra geografijos sferos dalis, ji turi aiškių erdvinio išsidėstymo dėsnų. Rinkimų geografija daugiausia tiria tris objektus: balsavimą, geografinių veiksnių poveikį balsavimui ir atstovavimą (Sadauskas, 1993).

Apskritai politinių santykių lauko įtampos balansą lemiančių priešpriešų kompleksą būtų galima įvardyti taip: 1) politikos savarankiškumas – politikos priklausomumas, 2) politikos racionalumas – politikos anarchiškumas, 3) demokratija – autokratija (partokratija), 4) opozicijos galimybės – pozicijos galimybės, 5) savivaldybių teisės – Vyriausybės teisės, 6) mokesčių dalis savivaldai – mokesčių dalis centrai, 7) dalyvavimas rinkimuose – rinkimų ignoravimas, 8) piliečių organizuotumas – valdžios organizuotumas (Kavaliauskas, Daugirdas, 2002). Ši rinkinių būtina papildyti dar viena svarbia antinomija: valdžios palaikymas – priešiškus valdžiai. Toks antinomijų kompleksas išreikštų svarbiausius politinių santykių raiškos pjuvius, t.y. teritorinių vienetų valdžios vykdomos politikos bendrąjį pobūdį, politinės valdžios organizaciją ir visuomenės bei valdžios santykius.

Šiame darbe dėl sunkiai nustatomų daugumos antinomijų kiekybinių rodiklių ir jų teritorinio diferencijavimo statistikos nebuvimo buvo pabandyta supaprastinti politinės įtampos problemos sprendimą, išskiriant ir analizei pasirenkant stipriausiomis indikacinėmis savybėmis pasižyminčią antinomiją. Tokia buvo pripažinta politinės valdžios ir gyventojų priešprieša, kuri ypač ryškiai atspindi visuomenėje besiklostančią politinę įtampą. Konkrečiai analizei buvo pasitelkta šalies prezidento rinkimų rezultatai (<http://www.vrk.lt>), nes šiame procese Lietuvoje susiklostė gana unikali tradicija – prezidento rinkimų metu visuomenė ypač ryškiai poliarizuojasi pagal santykį su politine valdžia. Tai lemia situaciją, kada į antrąjį turą visada išeina esamai nomenklatūrai, konjunktūrai bei tvarkai atstovaujantis pretendentas ir kitoki, ryškiai opozicinį požiūrį, proteguojantis kandidatas, apie kurį susitelkia visi nepatenkintieji esama valdžia bei jos proteguojama sistema. Tokia politinė antinomija itin išryškėjo per 2002 m. rinkimus, tačiau ji egzistavo ir per du ankstesnius šalies prezidento rinkimus (1993 ir 1997 metais). Tokiomis sąlygomis prezidentinių rinkimų metu visuomenėje tvyrančios politinės nuostatos gali itin koncentruotis, netgi šiek tiek mitologizuota forma, o rinkimų rezultatai tarsi integruoja šalies gyventojų politinę poliarizaciją. Žinoma, tai nepakeičia visų aukščiau išvardytų politinių antinomijų analizės poreikio ir gali būti vertinama tik kaip preliminarus greitas politinės įtampos nustatymo būdas.

Nustatant bendrosios politinės įtampos zonas, balsai, paduoti už opozicines nuostatas atstovaujantį kandidatą į prezidentus, buvo grupuojami į keturias grupes. Neutralios politinės įtampos atžvilgiu laikytos tos teritorijos, kuriose toks visuomenės nepasitenkinimą esama valdžia išreiškiantis kandidatas surenka iki 50% balsų. Viršijus šią ribą pradeda formuotis nepatenkintųjų dauguma, ir politinė įtampa tokioje teritorijoje tampa akivaizdi. Buvo priimta, kad balsavusiųjų nuo 51% iki 60% dalis indikuoja dar tik silpną politinės įtampos laipsnį, tuo metu kai peržengus 61% prasideda ryškios politinės įtampos zona. Joje skiriamos dvi gradacijos – iki 66% balsavusiųjų prieš esamą konjunktūrą dalis indikuoja vidutinio laipsnio politinę įtampą, o

peržengus kvalifikuotos daugumos barjerą (67%) formuojasi didelė arba kritinė politinė įtampa, galinti sukelti neprognozuojamų politinių pasekmių.

Tačiau politinę įtampą galima traktuoti ir kiek kitaip. Aprašytoji įtampa atspindi apibendrintą foną, kurį formuoja valdžios, jos vykdomos politikos ir tautos lūkesčių antinomijų disharmonija. Tačiau logiška ir kita šio reiškinio traktuotė, nes konfliktas atsiranda ir tarp skirtingų politinių pažiūrų visuomenės grupių, tarp valdžios šalininkų ir valdžios priešininkų. Tokia vidinė politinė įtampa būna ryški tose teritorijose, kuriose rinkėjai skirtingas politines jėgas ir programas remia beveik tolygiai. Tai rodo tarp pačių visuomenės narių tvyrančią politinę įtampą – susipriešinimo politiniu pagrindu tikimybę.

2. Politinės įtampos zonų formavimosi pradžia

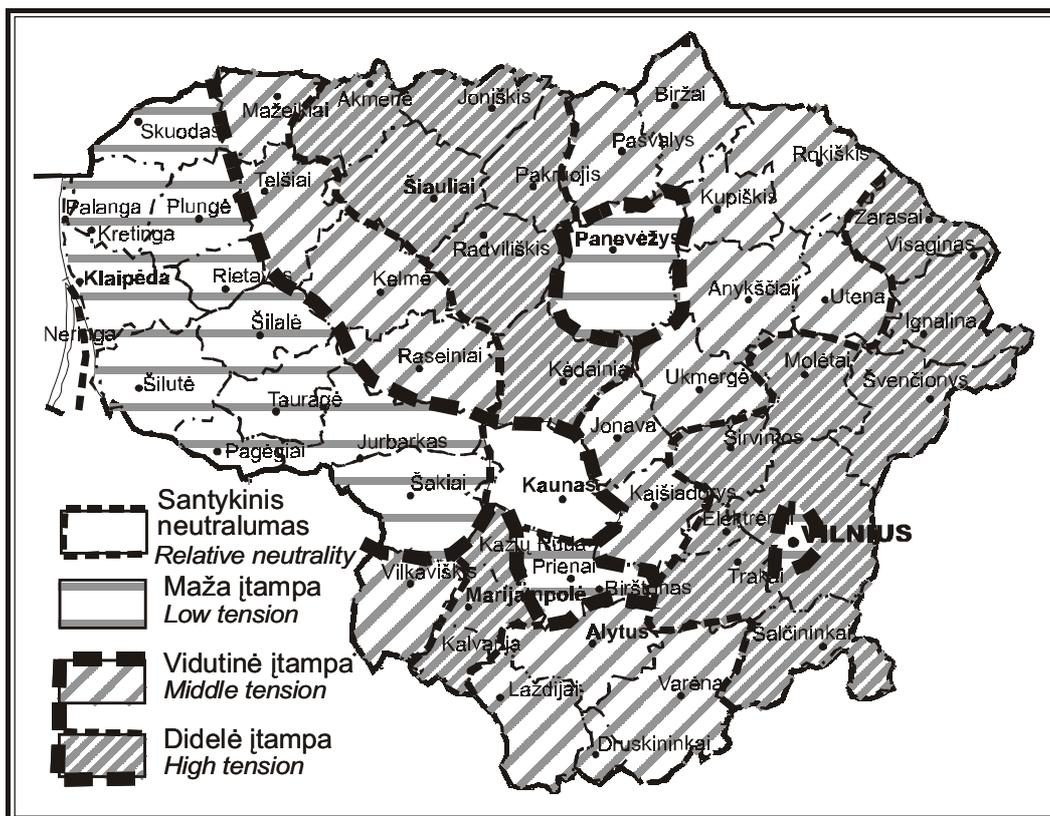
Politinės įtampos zonos mūsų šalyje pradėjo ryškėti jau per pirmuosius nepriklausomybę atgavusios Lietuvos prezidento rinkimus 1993 metais. Šiuose rinkimuose svarbiausias kandidatų ir rinkėjų tapatumo klausimas buvo vadinamoji kairė ar dešinė, tiksliau – Algirdas Mykolas Brazauskas ar Stasys Lozoraitis, atstovavęs už jo stovinčio Vytauto Landsbergio politinei grupei. Nors per minėtus prezidento rinkimus valdžioje buvo Lietuvos demokratinė darbo partija, į Seimą ji buvo išrinkta palyginti visai neseniai. Rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą vyko 1992 m. spalį. Rinkimus laimėjusi partija dažniausiai turi metus, pusantrų pasitikėjimo avansu (Degutis, 2002), todėl prezidento rinkimuose balsavimas už A. M. Brazauską gali būti traktuojamas kaip balsavimas „prieš“ – prieš buvusią politinę jėgą, jos lyderius. Balsavimas prieš S. Lozoraitį buvo kaip balsavimas prieš jį rėmusį V. Landsbergį ir jo šalininkus, kurie nuvylė rinkėjus, greitai nepatenkinę tautos lūkesčių – spartaus ekonomikos augimo ir gyvenimo lygio kilimo.

Taigi buvusioms sąjūdietiškos valdžios tradicijoms atstovavo S. Lozoraitis, o jo oponentas A. Brazauskas išreiškė nepatenkintųjų esama padėtimi nuotaikas, tad jo gauti balsai atspindėjo ir savotišką dėl to susidariusią politinę įtampą. Kaip rodo šių rinkimų rezultatai (1 pav.), visa Lietuva tarsi skilo į dvi dalis – nuosaikią vakarinę ir Kauno–Jurbarko–Šakių bei permainingai labiau trokštančią likusią šiaurinę ir rytinę. Ypač ryški politinė įtampa formavosi dviejose didelėse zonose – tai rytinis šalies pasienis (išskyrus Vilnių), atstovaujantis Aukštaitijos–Dzūkijos paribiui (apima Šalčininkų, Vilniaus, Trakų, Širvintų, Molėtų, Švenčionių, Ignalinos ir Zarasų rajonus), ir šiaurinė Vidurio Lietuvos zona, atstovaujanti Žemaitijos–Aukštaitijos paribiui, kur įtampos epicentrą sudarė Joniškio, Akmenės, Šiaulių, Pakruojo, Radviliškio, Kėdainių ir Jonavos rajonai. Pirmosios zonos išsiskyrimą žymia dalimi galima paaiškinti jų gyventojų, ypač nepatenkintų buvusios valdžios sąjūdietiška politika, nacionaline sudėtimi bei paveldėtu ekonominiu zonos atsilikimu, o antrosios zonos susidarymą sunku paaiškinti.

Galima kalbėti ir apie padidėjusią politinę įtampą – Marijampolės rajone ir Alytaus mieste. Kartu su aplinkinėmis Pietų Lietuvos teritorijomis – Varėnos, Alytaus, Lazdijų ir Vilkaviškio rajonais – tai sudaro vidutinės politinės įtampos zoną.

Kaip ryški vidinės politinės įtampos zona išsiskyrė Vakarų Lietuva. Nors Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuva šiuose rinkimuose buvo ypač stipriai įtakojama didelės bendrosios politinės įtampos, vis dėlto aplink Panevėžio miestą ir rajoną ėmė formuotis antroji, nedidelė, ryškios vidinės politinės įtampos zona.

Antrąją politinės įtampos teritorinės raiškos formavimosi fazę galima laikyti antruosius Lietuvos prezidento rinkimus. Kadangi nuo 1996 m. Seimo rinkimų iki 1998 m. vykusių prezidento rinkimų antrojo turo praėjo beveik dveji metai, tai tuo metu valdančiąją Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) partiją jau buvo galima laikyti valdžios partija, pradėjusia prarasti rinkėjų pasitikėjimą. Todėl A. Paulauskas šiame kontekste laikytinas kandidatu, kuris

1 pav. Politinės įtampos zonos pagal balsavusiuosius už A. Brazauską 1993 m.
Fig. 1. Zones of political tension by voting for A. Brazauskas in 1993.

atstovavo nepatenkintiems bei balsuojantiems „prieš“, o V. Adamkus buvo remiamas valdančiųjų jėgų, todėl jis traktuotinas kaip politinės valdžios proteguojamas atstovas. Šiuose rinkimuose stebėtinai tiksliai pasikartoję ankstesniuose (1993) rinkimuose išryškėjusios politinės įtampos teritorinė sklaida (2 pav.), tačiau kadangi jų metu pati politinė situacija buvo gerokai ramesnė, tai tuo metu tvyrojusios politinės įtampos bendrasis lygis buvo santykinai žemesnis. Vėl pasikartoję dvi ženklesnės politinės įtampos zonos: pirma, rytų–šiaurės Lietuvos (išskyrus Vilnių), kurioje labai didelė persvara laimėjo A. Paulauskas ir kur, kaip ir 2002 m. rinkimuose, ekstremumai užfiksuoti tose pačiose savivaldybėse – Šalčininkų rajone, Visagino mieste, Vilniaus rajone, Švenčionių rajone. Kita zona yra ta pati šiaurinė Vidurio Lietuva, atskleidusi vidutinio laipsnio įtampos Pakruojo–Kėdainių politinį „bananą“, kuriame politiniai geografiniai tyrimai (Kavaliauskas, 1995) fiksavo aiškų kairiųjų pažiūrų dominavimą. Taigi, peršasi išvada, kad tradicinę prezidentinę politinę prieštarą Lietuvoje smarkiai įtakoja gyventojų tautinė sudėtis ir ryškus tradiciškai vadinamų kairiųjų pažiūrų (remiančių buvusius komunistus) vyravimas.

Per 1997 m. prezidento rinkimus ženkliai mažesnė politinė įtampa nustatyta Suvalkijos–Dzūkijos regione. Galima teigti, kad šio regiono politinės įtampos lygis ir pačios teritorijos ribos dar nėra susiformavę, tačiau įtampos potencialas yra pastovus. Kaip ir prieš tai analizuotuose rinkimuose, šiuose rinkimuose galima kalbėti apie dvi vidinės politinės įtampos zonas: Šiaurės rytų ir Vakarų Lietuvos. Pastarojoje dar išskirtas Pajūrio porajonis (Palangos, Klaipėdos, Neringos miestai ir Kretingos, Klaipėdos, Šilutės rajonai), kuriame vidinė politinė įtampa buvo labai maža.

2 pav. Politinės įtampos zonos pagal balsavusiuosius už A. Paulauską 1997 m.
 Fig 2. Zones of political tension by voting for A. Paulauskas in 1997.

3. Dabartinės situacijos ypatybės

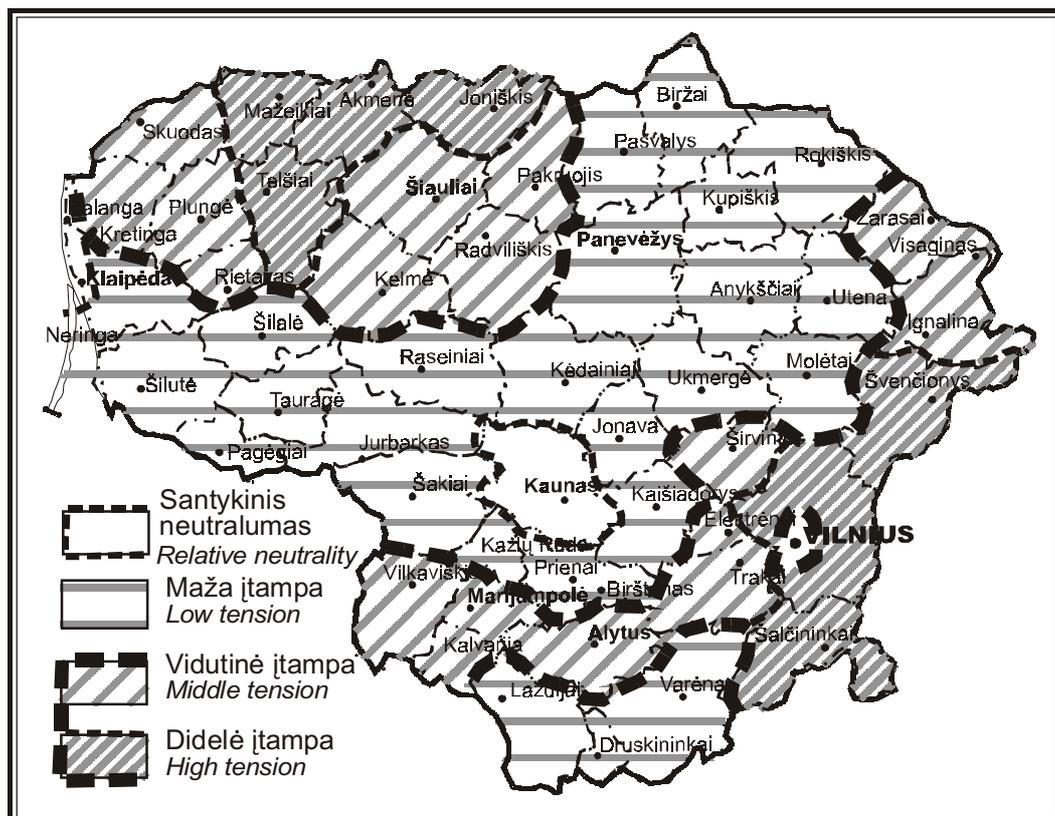
2002 metų rinkimai daugelį nustebino savo eiga ir rezultatais, nes tokios rinkimų baigties, t.y. R. Pakso išrinkimo Lietuvos Respublikos Prezidentu, nesitikėjo niekas – nei politologai, nei sociologai, nei žurnalistai. Kadangi žmonių politinį apsisprendimą rinkimuose, motyvą normaliomis sąlygomis lemia daugelio veiksnių sistema: partinė identifikacija, racionalus pasirinkimas, socialinis statusas, tai ir susiklosčiusios visuomenės politinės poliarizacijos paprastai, vienareikšmiai negalima paaiškinti. Vis dėlto Lietuvoje susiklostė ypatinga situacija, smarkiai supaprastinusį apsisprendimo veiksnių sistemą ir išryškinusi vyraujančios motyvacijos būvimą.

Antrojo turo kandidatai iš esmės ruošėsi vykdyti skirtingą politiką. V. Adamkus ir savo programoje, ir kalbose, ir visoje rinkiminėje kampanijoje deklaravo nuoseklią, konservatyvią tęstinumo politiką. Iš esmės nematydamas jokių esminių blygybių dabartinėje politinėje, socialinėje, ekonominėje situacijoje jis siūlė šiek tiek patobulinti ir tęsti savo pradėtą politiką. Taigi ir V. Adamkaus elektoratas buvo praktiškai patenkintas dabartine padėtimi Lietuvoje. Vykdoma Prezidento ir jį palaikančių partijų politika atitiko rinkėjų lūkesčius ir savo ateitį jie siejo su tolesniu tos politikos vykdymu. R. Pakso rinkiminė programa, jo pažadai, reklama siūlė kita. Būtent, laiku paskelbtas R. Pakso šūkis „už permainas“ sutelkė apie jį tą tautos dalį, kuri priešinosi, buvo nepatenkinta esama valdžia, jos politika. R. Paksas buvo reklamuojamas kaip stiprus, ryžtingas žmogus, galintis įvesti tvarką valstybėje. Tai, kad tauta

pasitikėjo kandidato pažadais, rodo, kad buvo renkamas naujas „mesijas“. Antrojo turo balsavimas iš esmės buvo balsavimas prieš esamą politinę padėtį, kai visi pirmojo turo kandidatai ir juos palaikančios partijos (išskyrus K. Prunskienės bei Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungą, V. Šustauską ir J. Petraiti) kaip susitarusios palaikė vieną kandidatą ir esamą valdžios struktūrą.

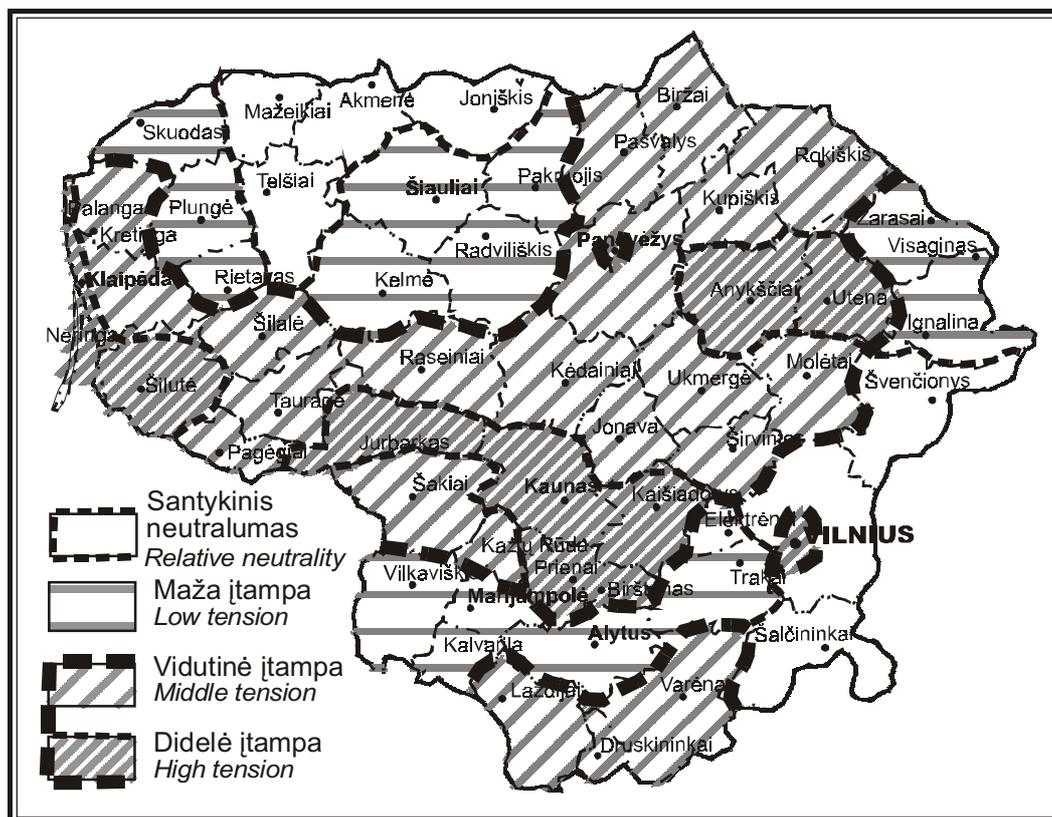
Nagrinėjant politinės įtampos kartoschemą, vaizduojančią už R. Paksą atiduotų balsų teritorinę diferenciaciją (3 pav.), galima išskirti bendrosios politinės įtampos epicentrus ir jų poveikio zonas. Epicentrais galima laikyti savivaldybes, kuriose politinė įtampa buvo ypač didelė (už R. Paksą ten balsavo nuo 67% iki 81% rinkimuose dalyvavusių rinkėjų). Tai šiaurinė Vakarų Lietuvos dalis: Telšių, Akmenės, Joniškio ir Mažeikių rajonų savivaldybės, kurios aplink formuoja vidutinės įtampos zoną, apimančią Skuodo, Kretingos, Plungės, Rietavo, Akmenės, Joniškio, Šiaulių, Pakruojo, Kelmės, Radviliškio rajonų savivaldybes. Antrasis epicentras yra Rytų Lietuvoje. Jį formuoja Šalčininkų, Vilniaus, Švenčionių rajonai bei Visagino miestas. Šis didelės politinės įtampos epicentras įtakoja ir Trakų, Ignalinos, Zarasų, Širvintų bei Elektrėnų rinkėjus. Dar vieną vidutinės įtampos zoną sudarė Vilkaviškio, Alytaus rajonų ir Marijampolės, Kalvarijų savivaldybės. Lyginant su ankstesniais rinkimais matyti, kad politinės įtampos sklaidos „piešinys“ pasikeitė – buvusi išsistinė politinės įtampos makrozona tarsi suskilo į dvi, skiriamas gana plačios mažos politinės įtampos juostos su šiuo požiūriu tradiciškai neutraliu centru – Kaunu ir Kauno rajonu.

Prezidento rinkimų rezultatai vidinės politinės įtampos kontekste (kuo mažesnis už

3 pav. Politinės įtampos zonos pagal balsavusiuosius už R. Paksą (2002 m.)
 Fig. 3. Zones of political tension by voting for R. Paksas in 2002.

kandidatus paduotų balsų skirtumas, tuo didesnė visuomenės susipriešinimo politiniu pagrindu tikimybė) parodė, kad šios politinės įtampos sklaidos vaizdas yra atvirkščias bendrojo fono įtampai (4 pav.). Didžiausio susipriešinimo zona (balsų skirtumas iki 10% ir 11–20%) driekiasi šalies viduriu (Klaipėda–Jurbarkas–Kaunas–Ukmergė–Anykščiai–Biržai), o rytinis pasienis ir šiaurinė Lietuva išsiskiria mažesniu šios įtampos laipsniu (balsų skirtumas 21–30% ir virš 30%).

4 pav. Visuomenės politinio susipriešinimo įtampos zonos (2002).
 Fig. 4. Zones of the political confrontation in the society (2002).

Papildomai buvo paanalizuotas rinkėjų aktyvumas, atspindintis vieną politinio balansinio lauko antinomijų: dalyvavimas rinkimuose – rinkimų ignoravimas. Apibendrinus trijų prezidento rinkimų rezultatus, paaiškėjo, kad žemiausio rinkėjų aktyvumo (mažiau kaip 65%) zona stabiliai apima Šalčininkų, Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Ignalinos, Zarasų, Kaišiadorių rajonų ir Visagino miesto savivaldybes. Toks neaktyviausių rinkėjų pasiskirstymas aiškiai susijęs su didelės bendrosios politinės įtampos zona rytinėje Lietuvoje ir nemaža dalimi priklauso nuo nelietuvių tautybės gyventojų nesidomėjimo valstybės reikalais bei nusivylimo vykdoma valdžios politika.

Lietuvos rinkėjų aktyvumas prezidento rinkimuose tirtuoju laikotarpiu (1993–2003) nuolat mažėjo. Pagrindinė nedalyvavimo rinkimuose priežastis yra nusivylimas politika, nepasitenkinimas reformų rezultatais, nuomonė, kad rinkimai nieko negali pakeisti. Mažėjantis rinkėjų aktyvumas pirmiausia reiškia iliuzijų, kad ateis geri politikai ir sutvarkys gyvenimą, išsisklaidymą. Politika, bent jau dalies rinkėjų, nebusuvokiama kaip gyvenimo esmė ir pagrindas. Įdomus faktas, kad santykinai didžiausio rinkėjų aktyvumo (virš 70%) ir didžiausio rinkėjų

aktyvumo nuosmukio per pastaruosius 10 metų (virš 27%) arealai iš esmės sutapo – tai Vakarų Lietuva ir vakarinė Šiaurės rytų Lietuvos dalis, pradedant Rokiškio ir Utenos rajonų savivaldybėmis.

Pastarieji rinkimai taip pat atskleidė dar vieną įdomų dalyką. Jie akivaizdžiai parodė vadinamojo tautos elito bendrą charakterio savybę. Pasirodo, elitas Lietuvoje myli valdžią. Kaip teigia A. Račas (Račas, 2003), tokią išvadą buvo galima padaryti stebint žurnalų viršeliose, televizijos „Stiliaus“ ir „Gyvenimo būdo“ laidose ir priėmimuose bei vadinamuosiuose Vienos pokyliuose nuolat matomus veidus. Net tie, kurie savo laidose ar straipsniuose nevengdavo pasityčioti iš buvusio valstybės vadovo, per rinkimus stėjo į jo rėmėjų gretas ir viešai skelbė meilę ir ištikimybę. Mokslininkai, rašytojai, dainininkai, sportininkai, politologai, žurnalistai – visi staiga tapo politikais, atstovaujančiais vienai partijai – valdžios partijai. Ta partija teigia norinti apginti Lietuvą nuo kažkokios nebūtos grėsmės, tačiau, atrodo, pirmiausia jie gynė save nuo galimų pasikeitimų ir naujovių, kurias gali suteikti nauja neprognuojama valdžia.

Rinkimai išryškino dar vieną svarbų dalyką – tai atotrūkį tarp partijų ir rinkėjų. Juk per antrąjį rinkimų turą iš esmės visos didžiosios partijos agitavo už V. Adamkų. Rezultatai rodo, kad į šią agitaciją buvo numota ranka, vadinasi, rinkėjai nepripažįsta daugelio partijų savomis (Račas, 2003). Galima spėti, kad daugelis už R. Paksą balsus atidavusių rinkėjų iš tiesų balsavo ne už jį, o prieš V. Adamkų, kuris jų akyse įkūnijo visą valdžią. Tad Prezidentas tapo „atpirkimo ožiu“ partijoms ir politikams, ne kartą sugebėjusiems nuvilti savo rinkėjus (Bačiulis, Sarafinas, 2003).

Toki balsavimą iš dalies paaiškina ir S. Huntingtono (Huntington, 1991) sukurtas demokratijos įsitvirtinimo testas, pateiktas jo knygoje „Trečioji banga“. S. Huntingtonas joje kalba apie trečiąją demokratizacijos bangą, t.y. apie paskutiniuosius metus autoritarinę santvarką į demokratinę iškeitusias šalis. Jis teigia, kad tikriausias demokratijos konsolidavimo kriterijus yra vadinamasis dviejų valdžios perdavimų testas. Pagal šį testą, demokratija gali būti konsoliduota, jei partija ar judėjimas, laimėję pirmuosius pereinamojo laikotarpio rinkimus, pralaimi antruosius ir perduoda valdžią laimėtojams, o šie savo ruožtu taikiai perduoda valdžią trečiųjų rinkimų laimėtojams. Paprastai pirmuosius rinkimus laimėjus reformų šalininkams, antruosius laimi buvęs autoritarinio režimo isteblišmentas. Tačiau dažniausiai jie pralaimi trečiuosius rinkimus. S. Huntingtono manymu, tai aiškintina iliuzijų dėl demokratinės santvarkos išsisklaidymu. Iš režimo pasikeitimo ne paskutinėje vietoje tikimasi geresnio materialinio gyvenimo. Tačiau perėjimas į demokratinę santvarką geresnės būties savime negarantuoja. Todėl visuomenė, nusivylusi valdančiais, pradeda balsuoti prieš juos, nesvarbu, kuriai pusei jie atstovautų. Tokia elgesio schema dar vadinama retrospektyviniu balsavimu (Degutis, 2002).

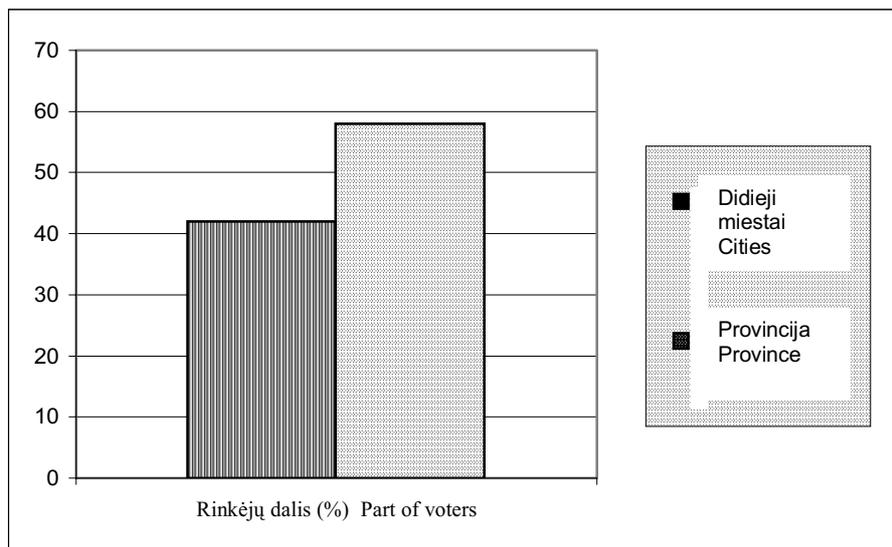
4. Politinės įtampos zonas formuojantys veiksniai

Analizuojant politinės įtampos zonas savime kyla klausimas apie priežastis ir veiksnius, lėmusius jų susidarymą. Tokių priežasčių yra ne viena, jos daro nevienodą įtaką skirtingoms teritorijoms, todėl norint suprasti teritorinę diferenciaciją, reikia atsižvelgti į daugelį veiksnių, netgi į psichologinius, emocinius efektus, darančius įtaką rinkėjų elgesiui. Tačiau neabejotinai reikšmingais geografiniais veiksniais Lietuvos sąlygomis reikėtų laikyti bent tris: rinkėjų gyvenamąją vietą, kandidatų teritorinę kilmę ir tautinę rinkėjų sudėtį.

4.1. Rinkėjų gyvenamoji vieta

Valdžios ir elito atitrūkimą nuo tautos vaizdžiai parodo ir skirtingas didžiųjų miestų ir kitos periferinės šalies dalies balsavimas. Tai, kad rinkimų rezultatai buvo visiškai netikėti daugeliui politikų, sociologų, politologų, žurnalistų, galima aiškinti ir tuo, kad periferija, ypač kaimas, nelaikytas rimta politinę nuomonę turinčia tautos dalimi. Kartu su prezidento rinkimais vykę savivaldybių tarybų rinkimai nesusilaukė jokio pagrindinių šalies dienraščių ir kitų žiniasklaidos priemonių dėmesio, gal tik išskyrus Vilniaus miesto savivaldybės rinkimus. Tačiau Vilnius yra valdžios ir elito gyvenamoji vieta su milijoninėmis investicijomis, todėl tai labiau išimtis, o ne taisyklė.

Galima išskirti politinę įtampą formuojančią antinomijų grupę: didieji miestai – provincija. Kaip parodė rinkimų rezultatai, šalies periferijos ignoruoti negalima. 5 paveiksle parodyta rinkėjų dalis didžiuosiuose Lietuvos miestuose – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje ir Alytuje (imti tie miestai, kuriuose rinkėjų skaičius yra didesnis už 55 tūkstančius) ir kitoje Lietuvos dalyje (Demografinis..., 2003). Šeši didieji miestai turi 42% rinkėjų, likę 58% sąlyginai teko daugiau ar mažiau kaimiškajai provincijai.

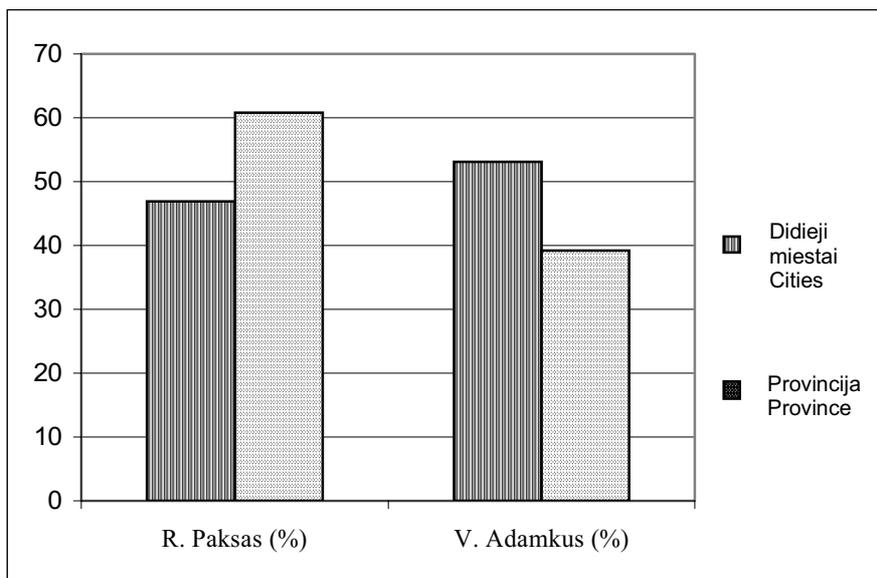

5 pav. Rinkėjų dalis didžiuosiuose miestuose ir provincijoje.

Fig. 5. Voters in the cities and province.

Politinę įtampą tarp šių antinomijų parodo labai netolygus rinkėjų balsų pasiskirstymas už kandidatus į prezidentus. Jau pirmajame rinkimų ture išryškėjo tam tikros didžiųjų miestų ir provincijos rinkėjų preferencijos – V. Adamkaus persvara didžiuosiuose miestuose ir R. Pakso – provincijoje. Šios preferencijos ir lėmė antrojo turo rezultatus (6 pav.) bei R. Pakso išrinkimą prezidentu. Didžiųjų miestų – provincijos priešpriešą formuoja nevienoda politinė kultūra, ekonominis išsivystymas, socialinė rinkėjų struktūra, valdžios požiūris į šias teritorijas.

Sudarytos politinės įtampos kartoschemos rodo dar vieną galimą bendrąją politinę įtampą formuojančių veiksmų grupę. Tai priešprieša tarp Lietuvos vidurio teritorijų ir pasienio regionų. Iš labai aukštą politinės įtampos lygį turinčių teritorijų tik viena nėra pasienyje – tai Telšių rajono savivaldybė. Tačiau ši savivaldybė išsiskiria labai ryškiais kitais požymiais – kandidato (R. Pakso) kilmės vieta. Visos kitos aukštos politinės įtampos teritorijos yra Lietuvos pasienyje.

6 pav. Rinkėjų pasirinkimas prezidento rinkimų antrajame ture.

Fig. 6. Votes distribution in the second round of president election.

4.2. Rinkėjų tautybė

Rinkėjų tautybė turėjo lemiamą reikšmę Rytų Lietuvos politinės įtampos zonos formavimuisi. Dar 1993 m. buvo išskirtas Rytų Lietuvos politinis rajonas su polonizuota Širvintų–Trakų–Vilniaus–Šalčininkų bei slavizuota Zarasų–Visagino zonomis, sudarančiomis net atskirus porajonius su ypač ryškiu (daugiau kaip 65%) kairiosios orientacijos pažiūrų vyravimu (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993). Šis politinės įtampos regionas beveik sutampa su tarpukario metais Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto ribomis ir teritorijomis, kuriose lietuvių skaičius 2001 m. (Gyventojai..., 2002) buvo mažesnis už vidurkį (83%).

Aukščiausios politinės įtampos teritorijos – Šalčininkų rajono ir Visagino miesto savivaldybės yra problematiškiausios ir tautinės sudėties (Gyventojai..., 2002) atžvilgiu. Šalčininkų rajone lietuviai sudaro 10% gyventojų (lenkai – 79%, rusai – 5%), o Visagino mieste lietuviai – 15% (rusai – 52%, lenkai – 9%) gyventojų. Švenčionių ir Vilniaus rajonai taip pat priskiriami aukštos politinės įtampos zonoms. Juose atitinkamai gyvena 51% ir 22% lietuvių. Vidutinės politinės įtampos regionuose tautinė sudėtis yra tokia: Trakų rajone gyvena 53% lietuvių, Ignalinos – 79%, Zarasų – 71%. Vilniaus ir Klaipėdos miestų, kuriuose lietuvių taip pat yra mažiau už Lietuvos vidurkį, neutralesnė politinė padėtis paaiškinama jau ne tautine sudėtimi, o didmiesčio ir provincijos priešprieša.

Tautines mažumas (iš tiesų dažnai sudarančias daugumą nagrinėjamoje zonoje) balsuoti prieš esamą valdžią ir jos vykdomą politiką verčia nepasitenkinimas esama padėtimi.

4.3. Kandidatų kilmės vieta

Kandidato kilmės vieta yra labai svarbus psichologinis momentas, formuojantis rinkėjų elgesį, į kurį būtina atsižvelgti. Tokį didelį kandidatų populiarumą gimtosiose vietose galima aiškinti tuo, kad Lietuvoje prisirišimas prie politikos yra emocinis, racionalumo elementų jame yra mažai. Tarkime, kad po atsistatydinimo (iš ministro pirmininko pareigų) R. Paksui visuomenė

suteikė lyderio statusą – juo pasitikėjo 89% rinkėjų, tačiau po pusantrų metų tokių buvo dvigubai mažiau. Taigi ant emocijų bangos iškilę lyderiai taip pat emociškai bloškiami žemyn. Racionalus pasitikėjimas įmanomas tik žinant politikos nuveiktus darbus, vertybes, veiklos tikslus ir gebėjimą veikti (kompetencija). Jei politikai būtų vertinami racionaliai, tai jų augimo ir tapimo lyderiais perspektyvos būtų aiškesnės. Tačiau žmonių polinkis vertinti politiką ne racionaliai, o emociškai, skatina politikus būti populistais (Babilius, 2002).

Toks emocinis rinkėjų pasitikėjimas kandidatais, balsavimas už savus, formuoja politinę įtampą, politiškai labai nestabiliuose teritorijose. Tos aukštos politinės įtampos teritorijos daro poveikį aplinkinėms teritorijoms ir formuoja jose mažesnę politinę įtampą. Didžiausi rinkimų rezultatų ekstremumai yra būtent kandidatų kilmės vietose. Už V. Adamkų daugiausia balsavo Kauno miesto savivaldybės gyventojai (60,52% antrame ture). R. Pakso giminę – Telšių rajono savivaldybę antrajame rinkimų ture aplenkė Visagino miestas ir Šalčininkų rajonas (už R. Paksą Telšių rajone balsavo 74,88%), tačiau pirmajame ture Telšiai vis dėlto pirmavo (46,19%).

Rinkimai parodė, kad toks tradicinis rinkiminis veiksnys kaip kandidatų programų skirtumai Lietuvos sąlygomis neturėjo didelės įtakos pirmiausia dėl to, kad visų pagrindinių kandidatų į Lietuvos Respublikos prezidento postą rinkiminės programos buvo panašios. Lietuvoje šiuo metu nėra duota daug laisvės daryti ką nors kitaip, nei yra nubrėžta oficialiojoje geopolitinėje dimensijoje (Gaidys, 2002). Kita vertus, jose nebuvo kokių nors skirtumų ar naujų idėjų, kurias būtų galima traktuoti kaip teritoriškai aktualias.

Politinę įtampą formuoja ir totalitarinės Lietuvos gyventojų nuotaikos, nes net 56% jų mano, kad būtų visai neblogai, jei šalį valdytų stiprus lyderis, kurio nevaržo nei parlamentas, nei rinkimai. Mes sutiktume kam nors suteikti didelius įgaliojimus, tačiau su sąlyga, kad jis mus globos. Taigi, vis dar ilgimės vadovo kaip gelbėtojo, globėjo, tėvo, kuris pasirūpintų mumis, išspręstų mūsų problemas (Savukynas, 2002).

Apskritai socialinio lauko politinės įtampos formavimasi galima išvelgti ir visame Vakarų pasaulyje, kur mažėja ryškių politinių lyderių ir naujų idėjų. Lyderių trūkumas yra visuotinė šiuolaikinės politikos liga, kuri išryškėja rinkėjų abejingumu, nedalyvavimu rinkimuose, radikalių politikų iškilimu ir mažais kandidatų gaunamų balsų skirtumais (Babilius, 2002).

2003 metų rudenį sukeltas politinis skandalas tik patvirtino mūsų pasirinkto prezidentinio fenomeno svarbą politinės įtampos kristalizacijai Lietuvoje. Visuomenės supriešinimas ir politinių nuostatų reiškimas šio skandalo metu pasiekė kulminaciją ir teikia daug peno politologiniams apmąstymams, tačiau reprezentatyvi geografinė šio reiškinio analizė bus realiai galima tik įvykus naujiems prezidento, gal ir Seimo rinkimams.

Išvados

1. Socialinio lauko politinės įtampos teritorinė diferenciacija yra vienas aktualiausių visuomeninio geografinio pažinimo uždavinių.

2. Politinės įtampos tyrimui Lietuvoje ypatingą svarbą turi prezidento rinkimų rezultatai, nes šių rinkimų metu visuomenė ypač ryškiai poliarizuojasi pagal santykį su politine valdžia ir vidinį politinį susipriešinimą.

3. Lietuvoje vykę prezidento rinkimai išryškino dviejų pagrindinių bendrosios politinės įtampos zonų kristalizavimąsi rytų–šiaurės bei šiaurės–vidurio Lietuvoje, taip pat didžiausio vidinio politinio susipriešinimo juostą (Klaipėda–Kaunas–Anykščiai–Biržai).

4. Prezidento rinkimų rezultatai vidinės politinės įtampos kontekste parodė, kad šios politinės įtampos sklaidos piešinys yra atvirksčias bendrojo fono įtampai – didžiausio visuomenės

vidinio politinio susipriešinimo zona driekiasi šalies viduriu.

5. Santykinai didžiausio bendrojo rinkėjų aktyvumo ir didžiausio rinkėjų aktyvumo nuosmukio per pastaruosius 10 metų arealai, prezidento rinkimų duomenimis, iš esmės sutapo – tai Vakarų Lietuva ir vakarinė Šiaurės rytų Lietuvos dalis.

6. Neabejotinai reikšmingiausiais geografiniais veiksniais Lietuvos sąlygomis reikėtų laikyti bent tris: rinkėjų gyvenamąją vietą (miestas–kaimas), kandidatų teritorinę kilmę (tėvonijas) ir tautinę (lietuviai–nelietuviai) rinkėjų sudėtį.

Gauta 2003-10-11

Literatūra

- Babilius S.** (2002). Lyderiai, kur Jūs? (Idomūs rinkimai), *Atgimimas* 45, p. 3.
- Bačiulis A., Sarafinas G.** (2003). Žingsnis atgal, *Veidas* 2, p. 16–18.
- Benko G., Strohmayer U.** (ed.) (1997). *Space and social theory*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Bunge W.** (1962). *Theoretical geography*. Lund: Lund University Press.
- Česnavičius A.** ir kt. (1999). *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*, Vilnius: LFSI.
- Demografinis metraštis 2002 (2003)**, Vilnius: Statistikos departamentas.
- Degutis M.** (2002). Rinkiminio elgesio dinamika Lietuvoje 1992–2001 m.: Dr. Disertacija, Vilnius.
- Dumbliauskienė M.** (2002). Socialinio lauko kartografinė raiška, *Geografija* 38(2), p. 57–63.
- Gyventojai** pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybę. 2001 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys (2002), Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės.
- Grigas R.** (1995). *Tautos likimas (Sociologinė apybraiža)*, Vilnius: Rosma.
- Grigas R.** (1998). *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*, Vilnius: VPU leidykla.
- Grigas R.** (2001). *Sociologinė savivoka. Specifika, metodai, lituanizacija*, Vilnius: Rosma.
- Huntington S.** (1991). *The third wave: democratization in the late twentieth century*, Norman and London: University of Oklahoma Press.
- Kaušlylaitė G.** (1999). *Socialinio įtampos lauko problema: Kursinis darbas*, Vilnius: VU, Bendrosios geografijos katedra
- Kavaliauskas P.** (1992). *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*, Vilnius: Academia.
- Kavaliauskas P.** (1995). Politika, geografija, rinkimai, *Atgimimas* 14, p. 2–3.
- Kavaliauskas P.** (2001). Socialinio lauko pažinimo problema, *Geografija* 37(1), p. 44–48.
- Kavaliauskas P., Bražukienė I.** (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema ekonominiame bei teisiniame lauke, *Geografija* 38(1), p. 46–49.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V.** (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema kultūriniame ir politiniame lauke, *Geografija* 38(1), p. 41–45.
- Kavolis V.** (1994). Civilizaciniai procesai ir šiandieninė Lietuva, *Kultūros barai* 7, p. 5–6.
- Kavolis V.** (1996). *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos
- Kavolis V.** (1998). *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos.
- Krupickaitė D.** (2002). Demografinių įtampų tyrimo problema socialiniame lauke, *Geografija* 38(2), p. 42–47.
- Račas A.** (2003). Lietuvoje elitas myli valdžią, *Atgimimas* 47, p. 2.
- Sadauskas K.** (1993). Rinkimų geografijos ideologinė potekstė. *Mokslas ir gyvenimas* 3, 12–13.
- Savukynas V.** (2002). Apviltos meilės sindromas, *Veidas* 33, p. 26–27.
- Valiūnaitė V.** (2003). Politinės įtampos tyrimo problema: Bakaulauro baigiamasis darbas, Vilnius: VU. Bendrosios geografijos katedra.
(<http://www.vrk.lt>)

Paulius Kavaliauskas, Vita Valiūnaitė
Vilnius University

Territorial peculiarities of the political tension in Lithuania

Summary

Importance of the political tension in the modern society is more and more often emphasized. Some steps in the sphere of understanding and investigation of the social field and its political tension have been made in Lithuania. One of such attempts is the exploration of the results of presidential elections presented in this article by Department of General Geography of Vilnius University.

Political tension can be analysed as general and internal political tension. General political tension is forming when people are not satisfied with ruling political parties and their policy. People are voting against with a hope to have better life with new political power. The amount of such voters usually express the degree of general political tension.

Internal political tension is forming in the territories where people are almost equally voting for and against authorities. Such voting makes possible the internal tension and even political conflicts within the community.

The presidential elections have been recognised as a fine indicator of political tension for Lithuania. It is a tradition that one of the candidates for president in the second round of elections always represents the political authorities in power, which are responsible for living standards, whereas the other candidate express the opposite opinion and brings a programme with more radical changes of socio-economic life.

Three elections to the president of the Republic of Lithuania (in 2002, 1997 and 1993) are analysed in the present article. The results obtained clearly show that two regions with high degree of general political tension are forming in the North–East Lithuania and northern part of the Middle Lithuania and one belt with great internal political opposition within society along the line Klaipėda–Kaunas–Anykščiai–Biržai. It is remarkable, that zones with the highest electoral activity of voters and zones with the lowest activity are always the same – the West Lithuania and the western part of North–West Lithuania.

The main geographical factors that effect the results of presidential elections are: living place of voters (city – countryside), territorial origin of candidates (patrimony) and national structure of voters (Lithuanians – non-Lithuanians).